

FONT MÁRTA

**Magyarország és a Kijevi Rusz
az első ezredfordulón***

A Kijevi Rusz, a középkori Magyarország északkeleti szomszédja,¹ arról a Dnyeper-parti városról kapta nevét, amely a mai Ukrajna fővárosa. A középkori államiság és a mai Ukrajna között a kontinuitás csak részben áll fenn. Egyrészt a Kijevi Rusz létrejötte és fennállása idején a keleti szláv népesség mai tagolódása még nem alakult ki; másrészt a kijevi nagyfejedelmek alattvalói között jelentős számban találunk varég-ruszokat (tőlük származik az államalakulat nevének másik eleme), északon a balti és finn népességhez tartozó csoportokat, délen pedig a steppei nomád törzseket, törzstörzsedékeket.

Az államiság kezdetét a magyar történetírás tradicionálisan az 1000. évhez, I. (Szent) István király koronázásához köti,² nem tagadva azt, hogy az államszervezés felé az első lépéseket Géza fejedelem tette meg azzal, hogy 973 húsvétján követeket küldött Ottó császárhoz Quedlinburgba. Ez a lépés a keresztény misszió támogatásának szándékát jelentette. Az államiság létrejöttét megelőzően – a honfoglalástól az utolsó nagyobb katonai vereségig 970-ben – a magyarság meglehetősen nagy katonai aktivitást mutatott. A 973. évi lépés egy új politika kezdetét jelentette.

A keleti szlávok lakta terület földművelő népessége nemegyszer szenvedte el a nomádok betöréseit, ennek következtében a szlávok közül sokakat elhurcoltak, majd rabszolgaként dolgoztatták vagy eladták őket. A 9–10. századi földművelő keleti szláv népesség számára a társadalmi mobilitáshoz szükséges impulzu-

* Előadásként elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia és az Európa Intézet – Budapest rendezésében 2000. dec. 8-án Budapesten tartott, a Magyarok és szomszédai az államalapítás korában c. konferencián.

1 A Kijevi Rusz ezredforduló körüli helyzetéről részletesebben ld. *Font Márta: A Kijevi Rusz*. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc. Szeged, 2000. 255–272.; a két szomszédos ország 10–11. századi állapotának összevetéséről ld. *Márta Font: Mittelalterliche Herrschaftsbildung in Ungarn und in der Kiewer Rus' im Vergleich*. Ungarn-Jahrbuch 24(1998–1999) 1–18.

2 A magyarországi történetírás hatalmas anyagából jelzéseként néhányat említve ld. pl. *Györffy György: István király és műve*. Bp. 2000. 67–109.; *Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301*. Bp. 1998. 82–115.; *Kosztai László: A kereszténység kezdetei és az egyházszervezet kialakulása Magyarországon*. In: *Az államalapító*. Szerk. Kristó Gyula. Bp. 1988. 153–207.

sokat a térségbe érkező varég-ruszok és délen a steppe nomádjai (kazárok, magyarok, besenyők) biztosították.³ A varég-ruszok szerepe volt fontosabb, hiszen nemcsak adóztatták a keleti szláv törzseket, hanem közéjük telepedve befolyásuk a törzsi-nemzetségi előkelőkre közvetlenül hatott. A fejedelmi kíséretnek varég és szláv elemeket egyaránt befogadtak, így a kíséret az asszimiláció színterévé váltak. A varég-rusz és a szláv vezető réteg számára a kazárelenesség közös érdekeltséget teremtett. A szlávok az adófizetés miatt, a varég-ruszok a kereskedelmi érdekeik kiterjesztésének szándékával fordultak a kazárok ellen. A vízi utak feletti ellenőrzést a varég-rusz fegyveres kíséret tudta garantálni. A kisebb létszámú varég csoportok a szlávok nagyobb tömegére tudtak hatást gyakorolni, ezzel egy új, varég-rusz-szláv politikai erő jött létre.⁴

Az orosz nyelvű történetírás egy vonulata a Kijevi Rusz államiségét a magyarénál korábról eredezteti, Oleg fejedelem nevéhez köti, aki 882-ben Novgorodból a Dnyeperen lehajózva meghódította Kijevet,⁵ és a déli részeken is megvetette lábát. Mások úgy mutatják be, hogy Oleg fejedelem nem tett mást, mint ellenőrzése alá vonta a dnyeperi vízi utat, amely az óorosz őskronika szerint „a varégoktól a görögökig vezetett”.⁶ Oleg ezen túl nem tett mást, mint adóztatott, amit a steppei nomádok is megtettek e régió déli sávjában. Az Oleget követő fejedelmek tevékenysége az adófizetők körének bővítésére irányult, végső soron a korábban kazároknak adózó szlávokat is kijevi adófizetőkkel tették. Az államszervezés irányába mutató jelenségként ugyanúgy a kereszténység felvételét, illetve a keresztény misszió támogatását célzó intézkedéseket értékelhetjük, mint a magyaroknál.

A szervezett keresztény hittérítés nem előzmények nélkül történt egyik oldalon sem. A magyarok között a bizánci térítésnek a 10. század közepétől van-

3 A vonatkozó irodalomból a legfontosabbakat kiemelve: *A. N. Naszonov*: Russzkaja zemlja i obrazovanie territorii drevnerusszkogo goszudarsztva. Moszkva, 1951.; *George Vernadsky*: The Origin of Russia. Oxford, 1959.; *Imre Boba*: Nomads, Northmen and Slavs. The Hague, 1967.; *Hartmut Rüss*: Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. I. Hrsg. Manfred Hellman. Stuttgart, 1981. 200–429.; *Carlsten Goehrke*: Frühzeit des Ostslaventums. Darmstadt, 1992.; *O. V. Tvorogov*: Drevnjaja Rusz, szobitija i ljudi. Szankt-Peterburg, 1994.; *Simon Franklin–Jonathan Shepard*: The Emergence of Rus 750–1200. London–New York, 1996. (Longman History of Russia); *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből. Bp. 1998.

4 *I. Boba*: i. m. 39–68.; *Omeljan Pritsak*: The Origin of Rus'. I. Old Scandinavian Sources other than the Sagas. Cambridge, Massachusetts, 1981.; *Font Márta*: Magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés. In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk. Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Bp. 2001. (Magyar őstörténeti könyvtár 15.) 97–105.

5 *Poveszt vremennih let. (= PVL)* In: Pamjatniki Literaturi Drevnej Ruszi XI–nacsala XII v. Moszkva, 1978. 23–277., 38. Erre az adatra épít az orosz kutatás, ld. pl. *B. A. Ribakov*: Kijevszkaja Rusz i russzkije knjazsesztva. Moszkva, 1982. 290.; *P. P. Tolocsko*: Drevnjaja Rusz. Kijev, 1987. 21–24.

6 *Günther Stökl*: Russische Geschichte. Stuttgart, 1990. 542–43.; *S. Franklin–J. Shepard*: i. m. 71–111.

nak nyomai:⁷ 953-ban, Bizáncban egy Hierotheosz nevű szerzetest szenteltek Turкия püspökévé. Hierotheosz működési területe a Gyulák „országában” lehetett. Ezt követően a keresztény hitre tért Gyula és családja, illetve talán még a kíséret megkeresztelkedésével is számolhatunk. Hierotheosz megjelenésének politikai következményei ismertek: Gyula nem vezetett többé zsákmányszerző hadjáratot Bizánc ellen.⁸ A bizánci térítés a Kárpát-medence nyugati felében már a magyarok bejövetele előtt is jelen volt, a morva előzményeket tekintve. A magyarok közül a Balaton környéki szállásterület ura, Bulcsu és vele az Árpádok közül való Termacsu Bizáncban járva megkeresztelkedtek. Az utóbbit Bíborbanszületett Konstantin a császár barátjának titulálja.⁹ Termacsuból nem lett törzsfő, Bulcsu pedig a 955. évi Lech mezei csatában veszítette életét. Egyikük megkeresztelkedésének sem ismerjük említésre méltó nyomát.

A Kárpát-medence nyugati felében a magyarok által itt talált szláv lakosság már a 9. században keresztény volt; erről tanúskodik a *Conversio Baiuvariorum et Caranthanorum*.¹⁰ A mai Dunántúl feletti egyházi *iurisdictio*ért a passauai püspök és a salzburgi érsek versengett egymással a 10. század folyamán. A két egyházmegye rivalizálásának az önálló magyar egyházszervezet 1000. évi megteremtése vetett véget. Géza 973-ban Quedlinburgba küldött követe sége nyomán érkező hittérítők megjelenése a korábbi bizánci misszió térvész tésével járt. A Sankt Gallenből indult nyugati missziót¹¹ Brúnó vezette, aki Gézát és családját megkeresztelte. Brúnó működésének csak halvány nyomai maradtak. Részben azért, mert alakja összeolvadt a később hasonló néven működő püspökökével, részben azért, mert őt hamarosan Piligrim passauai püspök emberei követték, részben pedig azért, mert a 990-es években a Prágából érkező Adalbert is Magyarországon tevékenykedett. A nyugatról érkező hittérítők helyi kultuszokkal is találkoztak, például a *Savariában* született Szent Márton kultuszával, amelyre a

7 A magyarok körében végzett bizánci misszióról ld. *J. P. Ripoché*: Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásváltási kérdése a középkorban. Századok 111(1977) 79–92.; *H. Tóth Imre*: Adalékok a korai magyar–szláv kulturális kapcsolatok történetéhez. In: Fejezetek a korai magyar történelemből. I. Szerk. Makk Ferenc. Bp. 1981. 55–71.; *Martha Font*: On the Question of European Regions from Eleventh through the Thirteenth Centuries. Specimina Nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. Red. Zsolt Visy–Márta Font–István Tóth–László Vilmos. Pécs, 1992. (1994) 171–178.; *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti könyvtár 2.) 16–17., 30–42.; *Baán István*: „Turkia metropolitája”. Századok 129(1995) 1167–1170.

8 Gyula családjáról amiatt tudhatunk többet, mivel leánya, Sarolt Géza felesége lett, ld. *Vajay Szabolcs*: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. I. Szerk. Kralóvánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. 63–100.; *Kristó Gyula*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 468–471.

9 *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1988. 49.

10 *Fritz Lošek*: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte 15. Hannover, 1997. 92., 102., 122.; *Ágnes Cs. Sós*: Slawische Bevölkerung Ungarns im 9. Jahrhundert. München, 1973.

11 *Koszta L.*: i. m. 163–166.

térítés során támaszkodni lehetett. Géza nagyfejedelem a pogány kultuszokkal nem tudott – és lehet, hogy nem is akart – leszámolni. „Elég gazdag vagyok ahhoz, hogy két úrnak is szolgáljak” – adta Géza szájába a szavakat Merseburgi Thietmar.¹² Géza fejedelem az átmenet embere, hiszen az iménti szavak ellenére az ő uralma idején épült az első kőtemplom Esztergomban, amelynek védőszentje Adalbert lett; fiát keresztény szellemben neveltette és a Szent Márton hegyi apátság (Pannonhalma) alapítása is az ő nevéhez fűződik. Ez a kettősség nem meglepő, hiszen a vallási szinkretizmus ebben az időben a többi frissen keresztény hitre tért területen is megtalálható.¹³

A Rusz megkeresztelkedésére¹⁴ utaló első nyomokat Phothiosz pátriárka 866/867-ből származó levelében találjuk. Phothiosz összehívta 867 tavaszára a keresztény egyház keleti vezetőit Konstantinápolyba, ebben a levélben esett szó a bulgárok és a ruszok közötti térítés sikereiről. Erre épül Ludolf Müller véleménye, amely szerint a ruszok közötti térítés a morvákéval egyszerre indult, datálása a Konstantinápoly elleni 863. évi támadás lehet, mint *terminus post quem*.¹⁵ Hasonló álláspontot foglalt el Vlasto is.¹⁶ Velük ellentétben Vodoff álláspontját¹⁷ osztjuk, aki úgy véli, ez a korai misszió nem a szláv-varég ruszok csoportjára, hanem a Fekete-tenger környékén élő ruszokra vonatkozatható. Ezt az álláspontot támasztja alá az a körülmény, hogy 860 táján Bizánc missziója közvetlen szomszédai, azaz a morvák, bulgárok, kazárok felé irányult. Ebbe a sorba a ruszok Fekete-tenger melléki csoportja illeszthető.¹⁸ Arról nem is beszélve, hogy a Kijevi Rusz mint törzsszövetség 882-nél korábbra semmiképpen nem datálható.¹⁹

A korai kijevi keresztény hagyományokhoz kötődik az a híradás, amely Olga fejedelemasszony megkereszteléséről szól. Olga járt Bizáncban (946-ban vagy 957-ben), erről Bíborbanszületett Konstantin a *De ceremoniis* címen ismert munkájában emlékezik meg. Lehet, hogy Olga már keresztényként érkezett Konstantinápolyba, mivel a császár adatai szerint személyét különleges figyelem

12 Chronicon episcopis Merseburgensis. (Thietmar) Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series 9. München, 1996. 496–498.

13 Györffy Gy.: i. m. 67–133.; Koszta L.: i. m.; Gyula Kristó: Die Arpaden-dynastie. Die Geschichte Ungarns vom 895 bis 1301. Bp. 1993.

14 Ludolf Müller: Helden und Heilige aus russischer Frühzeit. München, 1984.; Uő: Die Taufe Russlands. München, 1987.; Millenium Russiae Christianae. Hrsg. G. Birkfeller. Köln–Weimar–Wien, 1993.; G. Stökl: i. m. 54–68.; Vladimir Vodoff: Naissance de la chrétienté russe. Paris, 1988.; Font M.: Oroszország, Ukrajna, Rusz i. m. 31–41.

15 L. Müller: Die Taufe i. m. 57–66.

16 A. P. Vlasto: The Entry of the Slavs into Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slavs. Cambridge, 1970. 242–243.

17 V. Vodoff: i. m. 30–46.

18 Ld. Gardfizinál, idézi: A. P. Novoszelcev: Vosztocsnie isztocsniki o vosztocsnih szlavanah i Ruszi VI–IX vv. Devnerusszkoe goszudarsztvo i ego mezszdunarodnoe znacsenie. Moszkva, 1965. 355–419.

19 Font M.: A magyar kalandozások i. m. 99.

övezte.²⁰ A császár és Olga között valamilyen konfliktus keletkezhetett, amit az óorosz krónika mesészerűen kiszínezve ad elő: a császár házassági ajánlatának visszautasításában jelöli meg a konfliktus forrását. Ami tény, és erről Regino apát tudósít: Olga Kijevbe való visszatérte után követeket küldött Ottó császárhoz.²¹ Ennek nyomán 959-ben a hamburgi érsek kinevezte Libutiust, a mainzi Szent András kolostor szerzetesét Rusz püspökének. Libutius még útnak indulása előtt meghalt. Helyére egy Adalbert nevű szerzetes került, aki valóban eljutott Kijevbe, de rövid tartózkodás után visszatért. Nem ismert, hogy útjának bármiféle eredménye lett volna. Csakúgy, ahogy az Olga által kezdeményezett bizánci misszióknak sem volt folytatása. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy egy időre Kijev is beletartozott a nyugati egyház érdeklődési körébe.

Vlagyimir fejedelem idejében lényegében ismét a kezdő lépéseket kellett megtenni a hittérítés terén.²² Vlagyimirt a császári családdal való rokonság elkötelezetté tette, így intézkedései elődeinél határozottabb formában öltöttek testet: ezek sorában megemlíthetők például a tömeges keresztelek a nagyobb településeken, az ún. Tizedtemplom felépítése Kijevben vagy püspökének a fejedelmi jövedelmekből való ellátása. Vlagyimir mellett megkeresztelkedettek kíséretének tagjai is, csak így kerülhetett sor a korábban felállított pogány istenszobrok ledöntésére. Vlagyimir ennek ellenére félig pogány, vagy legalábbis „látszatkeresztény” maradt. Megtartotta pogány szokásait és számtalan feleségét, a kereszténységben felvett Vaszilij nevet sem kizárólagosan használta. Az ezredforduló utáni években teret engedett Querfurti Brúnó működésének, azaz nem zárkózott el a nyugati hittérítők elől sem.²³ Végeredményben Vlagyimir keresztény egyházszerzése fő vonásaiban Géza fejedelem egyházszerzésének felel meg. Vlagyimir éppen úgy az „átmenet embere”, a pogányság és a kereszténység határán, mint Magyarországon Géza fejedelem.

A keresztény hittérítés és az egyházszervezet kiépülése nem különállóan, hanem a világi hatalmi központokkal párhuzamosan történt. Lényeges különbség, hogy Magyarországon a keresztény hittérítés és az egyházszervezet kialakulása István megkoronázásával egy minőségi átalakuláson ment keresztül. Az ezredfordulóra kialakult koronázási ordók szerint a felkent és megkoronázott uralkodó *rex et sacerdos* egy személyben. Tehát jogosulttá vált a továbbiakban önállóan dönteni újabb egyházmegyék létrehozásáról, ehhez a pápától megerősítésre volt szüksége. A koronázás emellett az uralkodó világi hatalomgyakorlá-

20 G. Stökl: i. m. 56–57.; A. V. Nazarenko: Drevnjaja Rusz na mezdunarodnih putjah. Moszkva, 2001. 219–310.

21 Continuator Reginonis. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. (= MGH SS) I. Hannoverae, 1826. 628.; Lambertus Hersfeldensis. MGH SS III. Hannoverae, 1839. 63.

22 Andrzej Poppe: Państwo i kościół na Rusi w XI wieku. Warszawa, 1968.; Dimitri Obolensky: Cherson and the Conversion of Rus'. In: Byzantine and Medieval Greek Studies. Thessaloniki, 1989. 241–256.; O. M. Rapov: Russzkaja cerkov v IX–pervoj treti XII v. Moszkva, 1988.; Ja. N. Scsapov: Goszudarsztvo i cerkov Drevnej Ruszi X–XIII vv. Moszkva, 1989.

23 Brunonis Liber de bello Saxonico. MGH SS V. Hannoverae, 1844. 333.; Annalista Saxo. MGH SS VI. Hannoverae, 1844. 665.

sához is egyházi megerősítést adott; kiemelte a korábbi pogány törzsfői-nagyfejedelmi megkötöttségeiből és *Dei gratia* szentesítette ténykedését, és a felkent uralkodót a többi hasonló előkelő fölé emelte.²⁴ A Kijevi Ruszban a bizánci gyakorlat átvételével azt várnánk, hogy a nagyfejedelem egyházi és világi ügyekben egyaránt illetékes módon intézkedhessen. Ez azért nem következett be, mert a kijevi egyház nem lett autokefállá, hanem a konstantinápolyi pátriárkának volt alárendelve. A püspökök kijelölésében a pátriárka volt az illetékes, így nem meglepő, hogy a tatárjárásig a főpapok zöme görög származású. A püspökségek létesítéséről semmilyen információnk nincs, rendszerint csak az állapítható meg, hogy egyik vagy másik püspökség egy adott pillanatban már létezik.

A Kijevi Ruszban a korona, illetve a koronázás hiánya belpolitikai következményekkel járt. Nem volt olyan ceremónia, amely a kijevi nagyfejedelem hatalmát *Dei gratia* eredeztette volna. Véleményünk szerint hatalma is nélkülözötte a szakrális megerősítést. A nagyfejedelemmé válás ceremóniája a trónra ültetés volt, ahogy az évkönyvek később fogalmaznak: „[a fejedelem] bevonult Kijevbe, bement a Szent Szófia székesegyházba és elfoglalta apja és nagyapja trónját”.²⁵

A világi uralom megszervezése a Kárpát-medencében több ütemben történt.²⁶ A kalandozó hadjáratok nyomán szétzilálódó törzsszövetség romjain a Kárpát-medence nyugati felében terjeszkedett és megszilárdult az Árpádok uralma, a keleti részeken pedig a Gyuláké; illetve a Maros mentén Ajtonyé. Velük az Árpád-dinasztia csak István király uralkodása idején tudott szembeszállni. István király a koronázás után katonai erővel terjesztette ki királysága határait, ezeket a harcokat nevezi államszervező harcoknak a magyar történetírás. A Gyulával és Ajtonnyal való összecsapáson túl ide soroljuk a Koppánnyal vívott küzdelmet is, noha ez némileg más természetű. Koppány és István küzdelme a dinasztia belüli harc, amelynek tétje az uralom átadásának korábbi gyakorlata (*senioratus*), illetve a Géza által alkalmazott elsőszülöttségi elv (*primogenitura*) érvényesülése.²⁷ Az Árpádok törzsi állama a koronázással és István előkelő származású bajor feleségével, valamint a vele érkezett lovagok seregével megerősítve tett szert olyan többletre, amely a győzelmekhez hozzásegítette. Az

24 *Bartoniek Emma*: A magyar királykoronázások története. Bp. 1987.; *Vajay Szabolcs*: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Székely György. Bp. 1976. 339–373.; *Székely György*: Koronaküldések és királykreálások a 10–11. századi Európában. Századok 118(1984) 907–949.; *Kristó Gy.*: Magyarország i. m. 91–94.; *Györffy Gy.*: i. m. 148–162.; *Gerics József*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995. (METEM-könyvek 9.) 37–50.; *Font Márta*: Korona és/vagy kard. Az uralkodáshoz való jog elismer(tet)ése Közép- és Kelet-Európában. In: Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2001. 15–46.

25 *Font Márta*: A kijevi (nagy)fejedelmi hatalom jellegéről. Aetas 1999. 3. sz. 22–33.

26 A kérdés szerteágazó irodalmából ld. pl. *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988.; *Györffy Gy.*: i. m. 191–248.; *Zsoldos Attila*: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány kérdéséről. Századok 134(2000) 99–116.

27 *Kristó Gyula*: Géza fejedelem és István király. Aetas 2000. 3. sz. 25–35.

államszervező harcok következtében a magyar törzsszövetség összetartó ereje, a törzsi-nemzetségi kötelékek tovább gyengültek. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az újonnan megteremtett politikai egység, a magyar királyság világi igazgatása, a királyi vármegye (*comitatus*), a törzsi-nemzetségi kereteket nem vette figyelembe. A királyi vármegye élén az ispán (*comes*), a király által kinevezett tisztségviselő állt. Az első ispánok közül néhányat ismerünk: egyesek a király (valószínűleg távolabbi) rokonságából kerültek ki, mint pl. Doboka, Csanád (vagy a nádorispán Aba Sámuel); mások pedig a királyné kísértében érkezettek közül, mint pl. Hont. Ismeretlen eredetű, esetleg alacsonyabb származású lehetett Szolnok ispán.²⁸

A Kijevi Ruszban a világi uralom egységeinek kialakítása ettől eltérő volt. A kijevi nagyfejedelmek a Rusz egyes részeit az adózás szempontjából szemléltek, „adózási egység”-eknek az egyes törzsi területeket tekintették. A szláv poljan törzs és a varég-rusz kíséret fegyveres hatalmára támaszkodó nagyfejedelmeknek a keleti szláv törzsek feletti uralma az adózáson keresztül nyilvánult meg. Olegtől kezdve Vlagyimirig az adófizetők körének bővítésére törekedtek, illetve egy-egy hadjáratra alkalmanként fogták össze az egyes törzsek katonai erejét. A kijevi nagyfejedelmek körében más törekvéssel nem találkozunk, amely az uralmuk alatti terület megszervezésére irányult volna. Az uralomnak ez a módja nem volt szilárd, az alkalmanként összehívott hadak fizetsége a zsákmány volt. A hadjáratok során szerzett zsákmány, az elhurcolt és eladott szolgák esete arról tanúskodik, hogy a Rusz fejedelmei is úgy jártak el, mint a steppe népei, és ugyanolyan típusú jövedelmekre tettek szert, mint pl. a kazárok és a bese nyók. Az arra járó arab kereskedők joggal nevezték az uralkodót kagánnak.²⁹

Az államszervezés csírái Vlagyimir uralkodásának kezdetén éppen azáltal jelentkeztek, hogy az uralma alatt álló területeknek valamiféle kohézióját próbálta meg létrehozni. Szinte mindegyik uralma alatt álló törzsből hozott feleséget magának, és a pogány kultuszok „összegyűrésével” is próbálkozott (ld. a többféle hagyományt megjelenítő istenfigurák felállítását Kijevben), de áttörést nem tudott elérni. A birodalom méretű Rusz irányítása nem volt egyszerű. A fejedelmi kísérettel körbejárva adóztatni, amint az a 10. század közepén történt, és egyidejűleg valamelyik határszélen hadakozni – nem volt keresztülvihető. Az adóztató helytartó feladatával Vlagyimir a fiait bízta meg. A Kijev–Novgorod útvonalat fontossága miatt személyes irányítása alatt tartotta. Sajnos, Vlagyimir fiainak tevékenységét nem tudjuk nyomon követni. Egyedül az ismert, hogy Jaroszlavval, a későbbi Bölcs Jaroszlav nagyfejedelemmel, ellentétei támadtak, mert Novgorod élén állva nem akarta elküldeni az adókat Kijevbe. Az ellene készülő hadjárat megindításában Vlagyimirt halála akadályozta meg. A fiak működéséről annyi tudható még, hogy apjuk minden indok nélkül elmozdíthatta őket.

28 *Kristó Gyula*: A magyar állam megszületése. Szeged, 1995. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 8.) 317–333., 359–369.

29 Ld. erre *Font M.*: Oroszország, Ukrajna, Rusz i. m. 26–31., 52–54. (A kérdés vonatkozó szakirodalmával.)

A területi adózó egységekről annyi adatunk van, hogy látszik szerkezetük instabil volta: pl. a drevljan törzs területe egyszer önállóan, máskor Turov alá rendelve kerül elő. Ami bizonyosan megragadható, az a központ neve, ahol az adókat összegyűjtötték. A törésvonalak valószínűleg a korábbi törzsi területek mentén alakultak ki, így a helyi törzsi-nemzetségi előkelők befolyása és hatalma nagyobb lehetett, mint a Kijevből odaküldött fejedelemé, aki csak a kíséretére támaszkodhatott. Nem lehet meglepő, hogy a Kijevből küldött fejedelem előbb-utóbb a helyi előkelők befolyása alá került. Rájuk támaszkodva tudott csak szembeszállni Kijevvel.

Vlagyimir esetében nem tudunk arról, hogy a trónöröklés ügyében³⁰ bármiéle elképzelése lett volna. A nemzetségi alapon működő társadalmakban az uralkodó dinasztiára is érvényes a *senioratus* rendje: az elhunyt nagyfejedelem helyébe legidősebb fiának kell lépnie. A rendszer nyilván bonyolultabban működött, hiszen amíg a többnejség létezett, számolni kellett azzal is, hogy a feleségek sem voltak azonos rangúak, így a tőlük született fiak sem. Az „elvi” sorrend mindig a valós (katonai) erőviszonyok alapján módosult. A kusza helyzetet később egy-egy ún. „végrendelet”-tel kísérelték meg szabályozni, mint tette azt például Bölcs Jaroszlav, aki lényegében a *senioratus* szűkítését fogalmazta meg. Fiai közül csak háromnak juttatott tényleges hatalmat, közülük a legidősebb kapta a *primus inter pares* szerepét. A 11. század végétől pedig a fejedelmi gyűlések (*szjezd*) szolgáltatták a kompromisszum-keresés színterét. Hiszen a *senioratus* (a Kijevi Ruszban: *sztarsinsztvo*) megállapítása bonyolult, és korántsem volt egyértelmű. Sokszor csak hivatkozási alapot jelentett. Akinek az apja fejedelem volt, maga is azzá lett, ily módon jogot formálhatott egyrészt arra, hogy egyszer nagyfejedelem legyen, másrészt arra, hogy részesüljön a dinasztia javaiból. Ez a részesedés nem birtok formájában történt, hanem az egy területről befolyt jövedelmek átengedését jelentette. Ezt nevezik az évkönyvek *volosztynak*. A *volosztyn* nem fejedelemség, de nem is birtok. Megtartása ideiglenes, elvileg bárki rendelkezhetett vele és birtoklójával, aki a *senioratus* rendje szerint fölötte állt. A *volosztyn*al rendelkező fejedelmeknek volt saját jövedelmük, amelyből kíséretet tudtak fenntartani. Akinek viszont nem sikerült *volosztyn*ot szereznie, kihullott a dinasztia számon tartott tagjainak sorából, és csak kísérettag lehetett belőle.

Magyarországon a királyi hatalom monarchikus hatalmat jelentett. Maga István király is a *primogenitura* jegyében került trónra. A monarchikus hatalomgyakorlásnak kedvezett, hogy a törzsi-nemzetségi keretek az előző évszázadban szétmorzsolódtak, ahol pedig nem, ott az István kori államszervezés feszítette szét ezeket a kereteket. A *senioratus* rendje, illetve az ez iránti igény az Árpádok dinasztiáján belül jutott kifejezésre néhány alkalommal a 11. század folyamán.

³⁰ A hatalom átadásának formáiról a Kijevi Ruszban ld. *Font Márta*: A hatalom öröklése a Köztes-Európa országaiban a 11–12. században. In: Hatalmi ideológiák a szláv népek körében. Kelet-Európa és Balkán. Tanulmányok. 1. Szerk. Bebesi György. Pécs, 2001. 14–35.

A királyi és hercegi (*dux*) hatalommegosztásra gondolunk,³¹ amely a Kárpát-medence egészét kétharmad–egyharmad arányban bontotta ketté. A hercegi hatalom az egyharmadnyi országrészben gyakorlatilag királyi hatalomgyakorlást jelentett és csak nagyon szűk keretek között volt kénytelen alárendelődni a királynak, akit épp a koronázás által megjelenített szakralitás emelt a herceg fölé. Ebből a hatalmi pozícióból nemegyszer a királlyal való szembenálláshoz vezetett az út, illetve lehetőséget kínált a királyi hatalom megszerzésére is. A dukátust a 12. század elején Kálmán király tudta felszámolni.

Bár Magyarország és a Kijevi Rusz az első ezredfordulón szomszédok voltak, kapcsolatukról csak morzsányi adattal rendelkezünk, amely minden bizonnyal a „jéghegy csúcsát” jelenti. Az óorosz őskronika szerint Vlagyimir nagyfejedelem „békében élt Szent Istvánnal”.³² Vlagyimir halálát (1015) megelőzően került a Rusz területére az a három magyar származású személy, akik Vlagyimir fia, Borisz a kíséretének tagjaiként váltak ismertté: György, Mózes és Jefrem. Az első Borisz mártírhalálában osztozott, a második a kijevi Barlangkolostor alapítói között található, a harmadik pedig a novgorodi terület egyik kolostorának lakója lett.³³ István király az 1020-as években telepített le varég harcosokat Magyarország nyugati határa mentén, így kapta fia, Imre herceg a *dux Ruizorum* címet. István uralkodásának idejére datálható egyik rokonának, Szár Lászlónak házassága, aki feleségét *de Ruscia* hozta. Valószínű, hogy Vlagyimir egyik fiának, Szvjatoszlavnak magyar származású felesége lehetett, mivel az 1015-ben kirobbant trónviszályokban Magyarország felé menekült, talán innét remélve segítséget, de úti célját nem érte el, a Kárpátokban megölték.³⁴

MÁRTA FONT

THE KINGDOM OF HUNGARY AND THE KIEVAN RUS AT THE FIRST MILLENNIUM

The aim of this essay is a comparative study of the foundation of the Hungarian and Kievan states. The author has integrated into the study the few available data concerning Hungarian–Kievan relations at the time. Researchers have traditionally linked the establishment of the Medieval Kingdom of Hungary with the coronation of Saint Stephen (King Stephen I). The author has a different view on the beginnings of statehood of the Kievan Rus: she links it to the adoption of Christianity, just as in

31 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938., I. 344–345. (cap. 88.); Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 36–43.; Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974.*

32 PVL 140.

33 *István Ferencz: Mojszej Ugrin i ego bratja. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 38(1993) 19–25.*

34 PVL 154.

other East Central European countries. In the Kievan Rus, this event took place in 988 – at roughly the same time as in Hungary.

The foundation of a state by settled agrarian Eastern Slavs may seem rather different from the foundation of a state by semi-nomadic Hungarians. In both cases, however, the sources suggest the event was preceded by considerable military activity. In the case of the Hungarians this was a direct consequence of their way of life. In the case of the Kievan Rus, it was the arrival in the area of the Varangians-Rhos and the nomads of the steppe that provided the impulse for mobility. In the Carpathian basin, in addition to the newly arrived semi-nomadic Hungarians, we also find agrarian Slavs.

In both areas the advent of Christianity preceded the establishment of the state (medieval or Christian) as a political entity. Benefiting from lay support, the initiatives of the late tenth century to convert people and organise churches could build on this tradition. Byzantine and Latin missions were made to both areas, but their presence was not equally felt. In the eastern regions of Hungary, Greek monasteries survived under the jurisdiction of Latin bishops until the end of the twelfth century. Bruno of Querfurt served as a missionary in the Kievan Rus as well, but with little effect.

In the Christian church that was being established, the position of the ruler differed. The Hungarian king became *rex et sacerdos* on his coronation and was therefore entitled to set up dioceses. And the exercise of power *dei gratia* placed him above all laymen. The grand duke of Kiev was never crowned monarch and therefore had no sacral basis to his rule; indeed, it was merely the tradition of *senioratus* that guaranteed his rule over the laymen. The task of expanding the church remained in the hands of the Patriarch of Constantinople.

Concerning the succession to the throne, the king of Hungary tried to apply the principle of *primogenitura* or the decision of the ruler determined who would succeed him. In the Kievan Rus, once again it was *senioratus* that was applied, or at least a limited form of such.

Hungarian–Kievan relations at the level of the ruler saw a number of marriages. This tends to confirm data from discursive sources indicating peaceful neighbourly relations between the two states. Furthermore, an examination of the lives of several individuals demonstrates that people of various social groups passed from one territory to the other. Owing to the lack of data, the author believes that such individual cases probably represent no more than the ‘tip of the iceberg’.